

Κρίση και καθημερινή ζωή: Η ανάγκη ενός νέου παραδείγματος

γράφει ο ΓΙΩΡΓΟΣ ΛΕΧΟΥΡΙΤΗΣ*

Η κρίση που ταλανίζει σήμερα τη χώρα μας και την ανθρωπότητα συνολικά είναι η βαθύτερη δομική κρίση που έχει γνωρίσει η παγκόσμια κεφαλαιοκρατία. Αναδεικνύει φαινόμενα τόσο μεγάλα και τόσο σύμπλοκα, που ακόμη και η στενά επιστημονική τους προσέγγιση δείχνει τραγικά ανεπαρκής τόσο για να τα περιγράψει όσο και να τα ερμηνεύσει. Η θέληση να κατανοήσουμε το περί τίνος πρόκειται έρχεται σε αντιπαράθεση με τη θρυμματισμένη και αποσπασματική εικόνα των σιενών και εξειδικευμένων προσεγγίσεων. Κεντρικός μας στόχος είναι να κατανοήσουμε τις βαθύτερες διεργασίες που βιώνουμε και συντελούνται στο πλαίσιο του πολιτισμικού και οικονομικού συστήματος, με τις συνέπειές τους στο υποσύστημα του ψυχισμού και της βιολογίας του ανθρώπου και των ομάδων του. Αυτό το ρόλο του καταλύτη στις οικονομικές, κοινωνικο-πολιτισμικές, ψυχολογικές και βιολογικές διεργασίες της ζωής, αναλαμβάνει ως κοινωνική ευθύνη η συστημική-διαλεκτική προσέγγιση διαμορφώνοντας τους όρους για την υπέρβαση της κρίσης και γι' αυτό είναι βαθιά ενοποιητική, επαναστατική και ριζοσπαστική.

** Συστημικός θεραπευτής,
στέλεχος πρόληψης*

Η κρίση που ταλανίζει σήμερα τη χώρα και την ανθρωπότητα συνολικά είναι η βαθύτερη δομική κρίση που έχει γνωρί-

σει η παγκόσμια κεφαλαιοκρατία. Αναδεικνύει φαινόμενα τόσο μεγάλη και τόσο σύμπλοκα, που ακόμη και η στενά επιστημονική προσέγγισή τους δείχνει τραγικά ανεπαρκής τόσο για να τα περιγράψει όσο και να τα ερμηνεύσει. Η θέληση να κατανοήσουμε περί τίνος πρόκειται έρχεται σε αντιπαράθεση με τη θρυμματισμένη και αποσπασματική εικόνα των στενών και εξειδικευμένων προσεγγίσεων.

Κεντρικός μας στόχος είναι να κατανοήσουμε τις βαθύτερες διεργασίες που βιώνουμε και συντελούνται στο πλαίσιο του πολιτισμικού και οικονομικού μας συστήματος, με τις συνέπειες τους στο υποσύστημα του ψυχισμού και της βιολογίας του ανθρώπου και των ομάδων του. Με άλλα λόγια, ισχυριζόμαστε ότι η κρίση, αν πράγματι είναι δομική, τότε έχει και τις συνακόλουθές της οικονομική, κοινωνική πολιτισμική και υπαρξιακή διαστάσεις της.

Η κλασική μηχανιστική και αναγωγική επιστημονική σκέψη, έχοντας να αντιμετωπίσει τόσο πολύπλοκα και ταυτόχρονα αλληλοεξαρτώμενα φαινόμενα, απλά σκκώνει τα χέρια. Οδηγείται με παράδοξο τρόπο σε αδιέξοδο. Το γεγονός αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι καταρρέει όχι μόνο ο εμπειρισμός των επιστημών, αλλά και η κοσμοθεωρία πάνω στην οποία στηριζόταν αυτός ο εμπειρισμός. Με απλά λόγια, βρισκόμαστε στην κρίσιμη καμπή της αλλαγής επιστημονικού παραδείγματος, σύμφωνα με τον Τόμας Κουν, μιλώντας για τη δομή των επιστημονικών επαναστάσεων.

Στο χώρο της συστημικής και διαλεκτικής προσέγγισης διαπιστώνεται ότι «τα περισσότερα φαινόμενα που έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι τα ανοικτά συστήματα που ανταλλάσσουν ενέργεια ή ύλη (και, θα μπορούσε να προσθέσει κανείς, πληροφορίες) με το περιβάλλον. Σίγουρα, τα βιολογικά και κοινωνικά συστήματα είναι ανοικτά, πράγμα που σημαίνει ότι η προσπάθεια να τα κατανοήσουμε με μηχανιστικούς όρους είναι καταδικασμένη να αποτύχει» (Toffler, 1984: XV).

Πολλές από τις μονομέρειες των σπερμινών υπαρκτών προσεγγίσεων συνδέονται επίσης και με τον κατακερματισμό των γνωστικών αντικειμένων και τη συνακόλουθη εξειδίκευση, απουσία μιας ολιστικής και συνθετικής προσέγγισης της ολότητας του βιο-ψυχοκοινωνικού γίνεσθαι. Το αποτέλεσμα είναι κάθε επιμέρους επιστήμη να προσπαθεί από μόνη της να «κατανοήσει» το φαινόμενο της κρίσης με έναν αποσπασματικό και εξαστομικευμένο τρόπο. Έτσι, η επιμέρους ανάλυση της κρίσης οδηγεί στην αναπαραγωγή της, π.χ. ο κοινωνιολογικός λόγος, ο οικονομικός λόγος, ο ψυχολογικός λόγος, ο κάθε επιμέρους επιστημονικός λόγος προχωρά από μόνος του, δεν συναντιούνται, δεν επικοινωνούν, ούτε συναρθρώνονται από κοινού.

Στο βιβλίο του με τίτλο *Η κρίσιμη καμπή: Επιστήμη, κοινωνία και απαρχή ενός νέου πολιτισμού*, ο Φ. Κάπρα εξηγεί τις θεωρούμενες ως επιστημονικές και οικονομικές κρίσεις, συνοψίζοντας την ιστορία της επιστήμης και των οικονομικών και επισημαίνοντας τα ελαττώματα του καρτεσιανού, του νευτώνειου και του μηχανιστικού-αναγωγιστικού παραδείγματος. Εξηγεί πώς οι απόψεις αυτές είναι ανεπαρκείς για τις σύγχρονες τεχνολογικές και οικολογικές ανάγκες και υποστηρίζει ότι η επιστήμη χρειάζεται να αναπτύξει τις έννοιες και την ενόραση του ολισμού και της θεωρίας των συστημάτων προκειμένου να επιλύσει τα πολυσύνθετα προβλήματα της σημερινής κοινωνίας.

Η συστημική και διαλεκτική επιστημολογία των επιστημών του ανθρώπου, ή καλύτερα μια μεταεπιστήμη, που βασίζεται στον ολιστικό, οικοσυστημικό και διαλεκτικό τρόπο θέασης της σύγχρονης πραγματικότητας, όχι μόνο εστιάζει την προσοχή της στην ανάδυση ενός καινούργιου τρόπου σκέψης και αναστοχασμού, αλλά και φιλοδοξεί να συνενώσει τις επιμέρους εμπειρικές προσεγγίσεις, έτσι ώστε να προσδώσει νόημα σε αυτά που συμβαίνουν γύρω και μέσα μας.

Η συστημική-διαλεκτική προσέγγιση αποτελεί την αιχμή ενός ρεύματος σκέψης και πράξης που από τη δεκαετία του 1970 διαπερνά τις επιστήμες του ανθρώπου με κυρίαρχο στοιχείο το πρόταγμα ενός νέου επιστημονικού παραδείγματος, μιας νέας σύνθεσης, για την ολιστική και διεπιστημονική κατανόηση της πραγματικότητας.

Η συστημική και διαλεκτική προσέγγιση στο πλαίσιο μιας βαθύτερης ενοποιητικής διεργασίας προσπαθεί να διερευνήσει κριτικά, την αλληλουχία των δυναμικών σχέσεων του όλου και του μέρους, της μικρής και επιμέρους συγκεκριμένης εικόνας με τη μεγάλη καθολική και οικουμενική εικόνα. Αυτή η διαλεκτική σχέση μεταξύ μέρους και ολότητας συσχετίζεται με τη συστημική αρχή «ότι το καθετί επηρεάζει το άλλο και όλα υπάρχουν σε μια αλυσίδα και κάπου όλα καταλήγουν» (Βασιλείου, 1987).

Ο Βασιλείου εισήγαγε έννοιες όπως η ολιστική θεώρηση του ανθρώπου, λαμβάνοντας υπόψη ταυτόχρονα όλες τις διεργασίες (βιολογικές, ψυχοκοινωνικές, κοινωνικοπολιτιστικές, κοινωνικοοικονομικές) που συμβαίνουν σε διάφορους τομείς του γίνεσθαι.

Οι βιολογικές διεργασίες αφορούν τη σωματική ανάπτυξη, οι ψυχοκοινωνικές εστιάζουν στη διαμόρφωση της ταυτότητας και στις ψυχοκοινωνικές εκδηλώσεις του ανθρώπου, οι κοινωνικοπολιτιστικές αναφέρονται στην κοινωνική και πολιτιστική συμπεριφορά του και, τέλος, οι κοινωνικοοικονομικές αναφέρονται στη δυνατότητα του ανθρώπου να παράγει, να δημιουργεί και να ανταλλάσσει τα παραγόμενα προϊόντα με τους άλλους, δίνοντας έτσι έμφαση στην αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση του ανθρώπου και τις σχέσεις που αναπτύσσει με άλλους ανθρώπους, με τις ομάδες στις οποίες ανήκει, την κοινωνία στην οποία ζει και τον πολιτισμό που τον περιβάλλει (Βασιλείου, 1987).

Σε εργασία τους το 1975, ο Γιώργος και η Βάσω Βασιλείου μιλούν για τη «μηχανιστική» και την «ολιστική» θε-

ώρηση: «Ο όρος *μηχανιστική θεωρία* αποδίδει την αντιμετώπιση ενός συνόλου σαν “τίποτα άλλο” εκτός από το άθροισμα των τμημάτων του, όπως ακριβώς και μια μηχανή δεν είναι τίποτα άλλο παρά το άθροισμα των εξαρτημάτων που την συναπαρτίζουν. Αυτή η αναγωγή ενός όλου σε τίποτα άλλο, εκτός από το άθροισμα των τμημάτων του, οδήγησε και στο να ονομαστεί η τάση αυτή αναγωγισμός. Η αρχή που διέπει όμως τη φύση είναι πως κάθε σύνολο, κάθε “όλον” είναι κάτι παραπάνω απ’ το απλό άθροισμα των στοιχείων που το αποτελούν. Αυτό το “κάτι παραπάνω” έχει μια απλή φυσική ερμηνεία. Είναι αποτέλεσμα: (α) της διαφορετικής κάθε φορά διάταξης των στοιχείων μέσα στο χωροχρόνο και (β) των ειδικών κάθε φορά σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ τους». Κατ’ επέκταση, «ολιστική θεώρηση της λειτουργικότητας και της δυσλειτουργικότητας του ανθρώπου, είναι αυτή σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος εκλαμβάνεται σαν το εξαγόμενο της συναλλαγής διεργασιών που είναι βιολογικές, ψυχοκοινωνικές, κοινωνικοπολιτιστικές και κοινωνικοοικονομικές».

Έτσι, στο πλαίσιο της συστημικής-διαλεκτικής θεώρησης ο άνθρωπος ορίζεται σαν ένα ζωντανό σύστημα, που απαρτίζεται από διεργασίες βιολογικές, ψυχοκοινωνικές, κοινωνικοπολιτιστικές και οικονομικοκοινωνικές σε ολόπλευρη μεταξύ τους συναλλαγή. Από τον ορισμό αυτό γίνεται προφανές ότι η επιβίωση και η ανάπτυξη του ανθρώπου είναι δυνατή μόνο αν δομεί και γίνεται μέλος κοινωνικών ομάδων με προοδευτικά αυξανόμενη οργανωμένη συμπλοκότητα, δηλαδή της οικογένειας, της ομάδας, της κοινότητας, της κοινωνίας, καθώς και των δευτερογενών κοινωνικών ομάδων (σχολείο, εργασία κ.λπ.). Και αυτό γιατί η γνωστική, η συγκινησιακή και η κοινωνική διαφοροποίηση και ανάπτυξη του ανθρώπου δεν μπορούν να γίνουν στο κενό.

Έτσι, λοιπόν, μπορούμε να κατανοήσουμε το σύστημα άνθρωπος σαν ένα σύμπλοκο δυναμικό πεδίο, που συνα-

παρτίζεται από την ολότητα των δυναμικών του σχέσεων, η οποία του επιτρέπει να εκπληρώνει τους βασικούς του σκοπούς, δηλαδή να δημιουργεί, να παράγει και να ανταλλάσσει τα εξαγόμενα.

Προκειμένου όμως να αναπτύσσονται ανεμπόδιστα οι λειτουργίες αυτές είναι αναγκαία μια βασική προϋπόθεση: Η λειτουργία των κοινωνικών ομάδων, μέσα στις οποίες εντάσσεται ο άνθρωπος, πρέπει να στηρίζεται σε συνεργατικές-συλλογικές σχέσεις. Γιατί, όταν οι κοινωνικές ομάδες στηρίζονται σε ανταγωνιστικές και εκμεταλλευτικές σχέσεις, τότε αναπτύσσεται ψυχοκοινωνική εκμετάλλευση ανάμεσα στα μέλη τους με βαρύτερες δυσλειτουργικές συνέπειες, που σταδιακά γενικεύονται (Βασιλείου, 1975).

Η θέαση αυτή ανασυνθέτει με δημιουργικό τρόπο τη συνολική εικόνα, προσδίδοντας μια νέα αντίληψη και κατανόηση των πραγμάτων, οικοδομώντας ταυτόχρονα ένα μοντέλο που προωθεί την κριτική αυτογνωσία και την κριτική κοινωνιογνωσία οι οποίες συνδέονται διαλεκτικά μεταξύ τους (Κοσμίδου, 2008).

Η συστημική-διαλεκτική προσέγγισμάς βοηθά να διευρύνουμε την αντίληψή μας για τον κόσμο και να κατανοήσουμε καλύτερα τη θέση μας σε αυτόν, τη σχέση μας με τον άλλον, την ενότητα της ανθρωπότητας και την ιστορική διάσταση της ύπαρξής μας. Βοηθά να συλλάβουμε τις άρρητες πλευρές και τις λανθάνουσες ζυμώσεις που διαδραματίζονται στις κοινωνικές σχέσεις και συνιστούν την κοινωνική δυναμική. Συμβάλλει, τέλος, στην αποδέσμευση από μύθους, στερεότυπα και προκαταλήψεις που με κατάλληλο τρόπο τα διαχειρίζονται οι κυρίαρχοι.

Η συστημική-διαλεκτική προσέγγιση με τη διεπιστημονική σύνθεσή της έρχεται σε αντίθεση με τη δογματική, μηχανιστική και διχοτομική παράδοση της μεταφυσικής φιλοσοφίας, που οδηγούσε πάντοτε στη σύλληψη δύο αντιτιθέμενων και ξεχωριστών πόλων, π.χ. υποκείμενο-αντικείμενο, άτομο-

κοινωνία, σώμα-πνεύμα, εξωτερικό-εσωτερικό.

Κι αυτός ο τρόπος σκέψης το «και ... και» αντί του «ή ... ή» ίσως να βοηθά να ανασυνθέσουμε την κατακερματισμένη πραγματικότητα, υπερβαίνοντας τους πολυποίκιλους δυϊσμούς του κυρίαρχου τρόπου σκέψης. Όσες προσπάθειες αγνόησαν αυτή τη λογική της ενοποίησης, σύζευξης, του ταιριάσματος, το «και... και» τελικά αποτυγχάνουν και αναπαράγουν τις κυρίαρχες λογικές.

Για το γενικό σύστημα έχουν προταθεί πολλοί ορισμοί. η κεντρική ιδέα, όμως, είναι μία: το σύστημα είναι μια σύνθετη μονάδα που διαφοροποιείται οργανωσιακά από τα μέρη που την αποτελούν. Από το ενοποιητικό αυτό σημείο και μετά, η συστημική σκέψη διασπάστηκε σε δύο ρεύματα ή δύο «σχολές», οι οποίες διέγραψαν παράλληλες πορείες και διαμόρφωσαν τις δικές τους ιδιαίτερες συστημικές μεθοδολογίες.

Η πρώτη σχολή είναι η συστημική των παρατηρούμενων συστημάτων, η οποία επινόησε, ανέπτυξε και αξιοποιεί τις «σκληρές» συστημικές μεθοδολογίες (hard systems methodologies) και η δεύτερη σχολή είναι η συστημική του παρατηρητή, η οποία επινόησε, ανέπτυξε και αξιοποιεί τις «μαλακές» συστημικές μεθοδολογίες (soft systems methodologies) (Σχίζα, 2006).

Η μετάβαση από τη θεωρία των ετερόνομων συστημάτων, σε μια θεωρία συστημάτων, η αυτονομία των οποίων αποτελεί χαρακτηριστικό και μη αναγώγιμο γνώρισμά τους (Maturana και Varela, 1992), μας επιτρέπει να εξετάζουμε τα κοινωνικά συστήματα, όπως το πλαίσιο ζωής του σύγχρονου ανθρώπου (οικογένεια, εκπαίδευση, κοινότητα, εργασία, οργανισμοί και συνδικαλιστικές οργανώσεις) ως αυτόνομους φορείς και όχι ως ετερόνομα συστήματα που υπερκαθορίζονται από τον εξωτερικό τους περίγυρο, με τον οποίο συνδέονται μέσω μιας λογικής αντιστοιχίσεων. Διευκρινίζουμε ότι οι σχέσεις που συνάπτει το ετερόνομο σύστημα με το περιβάλλον του πραγματώνονται σε μια λογική αντιστοιχίσεων, δηλαδή μέσω

αναπαράστασεν του περιβάλλοντος από μέρος του συστήματος. Στα ετερόνομα συστήματα η συσχέτιση ανάμεσα στην ταυτότητα και τη μεταβλητότητα του συστήματος ερμηνεύεται σύμφωνα με το σχήμα: είσοδος-έξοδος.

Αντίθετα, θεωρούμε ότι τα κοινωνικά συστήματα είναι πιο δημιουργικό να μελετώνται ως ουσιαστικά αυτόνομα από τον παρατηρητή, δηλαδή ως συστήματα που καθορίζονται από μια εσωτερική δυναμική, σύμφωνα με μια λογική όχι πλέον αντιστοιχίσις αλλά συνοχής.

Έτσι το πλαίσιο της συστημικής του παρατηρητή μάς επιτρέπει: 1) να μετατοπίσουμε το ενδιαφέρον μας στο «ποιοι» μιλούν για τον κόσμο μας, «πώς» και «γιατί», 2) να διαμορφώσουμε συνειδητούς «συνομιλητές» για τον κόσμο μας, με αρχή της συνομιλίας το δημοκρατικό διάλογο και τη διαβούλευση και 3) να οικοδομήσουμε την αλληλεγγύη ως αρχή της συνύπαρξης μας με κάθε «άλλον».

Αυτό τον ρόλο του καταλύτη στις οικονομικές, κοινωνικο-πολιτισμικές, ψυχολογικές και βιολογικές διεργασίες της ζωής αναλαμβάνει ως κοινωνική ευθύνη η συστημική-διαλεκτική προσέγγιση διαμορφώνοντας τους όρους για την υπέρβαση της κρίσης και γι' αυτό είναι βαθιά ενοποιητική, επαναστατική και ριζοσπαστική.

Το γενικό πλαίσιο της κρίσης

Δύο απόψεις για την κρίση διαλεκτικά συναρθρώνονται και αλληλοσυμπληρώνονται στο ελληνικό πολιτιστικό πλαίσιο: η συστημική και η ψυχοδυναμική.

Η συστημική: Με τον όρο *κρίση* αναφερόμαστε σε έκτακτες καταστάσεις οι οποίες προκύπτουν απότομα σε πολύπλοκα συστήματα, χωρίς προειδοποίηση, δημιουργούν υψηλά επίπεδα αβεβαιότητας, προσλαμβάνονται ως απειλητικές για τους στόχους μας και εκφράζουν την ανάγκη μας για αλλαγή. Αν η αλλαγή δεν είναι απαραίτητη, τότε μιλάμε για αποτυχία του συστήματος.

Η κοινωνική αναπαράσταση της πρόσφατης οικονομικής κρίσης στη χώρα μας έχει τοποθετήσει στον πυρήνα της τις ψυχικές παθολογίες, ως έκφραση της υποκειμενικής αντίδρασης την κοινωνική πραγματικότητα.

Επιβάλλει έτσι μία κοινή συλλογιστική ως προς τη σημασία της: η κρίση τρελαίνει, η κρίση καταθλίβει, η κρίση οδηγεί τους ανθρώπους στην αυτοκτονία κ.λπ. Αντίστοιχα, πολλοί επιστήμονες, και της ψυχικής υγείας, δημοσιεύουν έρευνες οι οποίες τείνουν να επιβεβαιώσουν την κοινή λογική. Κάποιες φορές, βέβαια, πρόκειται για αποσπασματικές έρευνες σε δείγματα που δεν επιτρέπουν γενίκευση, με σοβαρές ελλείψεις στη φιλοσοφία τους.

Αν, βέβαια, υπολογίσει κανείς και τις δημοσιογραφικές στρεβλώσεις και παρερμηνείες των στοιχείων που δημοσιεύονται, τότε εύκολα εξηγείται η εξάπλωση αυτής της συλλογιστικής στον Τύπο και το διαδίκτυο (Αγγελόπουλος, 2012). Οι ψυχικές παθολογίες, πράγματι, έχουν κοινωνικές και πολιτισμικές ορίζουσες, αλλά όχι με αυτό τον άμεσο τρόπο που υποδηλώνει το απλουστευτικό και μοιρολατρικό σχήμα: κοινωνία → κρίση → οικονομικό πρόβλημα → ψυχολογικό πρόβλημα → τρέλα/κατάθλιψη/αυτοκτονία.

Προσπαθώντας να αναδείξουμε μία άλλη οπτική στη διάρθρωση του προσωπικού με το κοινωνικό γίνεσθαι διαπιστώνουμε ότι:

α) Παράμετροι της κρίσης, όπως π.χ. η ανεργία, σχετίζονται με τυπικές αντιδράσεις, τις οποίες οι αρμόδιες υπηρεσίες τείνουν να αντιμετωπίσουν ως ψυχοπαθολογικές.

β) Η κρίση, ανατρέποντας ισορροπίες και προσωπικές θεωρήσεις, βιώνεται ως χαοτική και ανασύρει αρχαϊκές συγκινησιακές εμπειρίες. Μόνο όμως εκείνοι, που το σταθερό πλαίσιο της ζωής τους κατάφερε να συγκαλύπτει μια παθολογική ευθραυστότητα στην ψυχική τους συγκρότηση, μπορεί να οδηγηθούν σε αποδιοργάνωση.

γ) Το υποκειμενικό βίωμα μιας κρισιακής κατάστασης συνδέεται με την αί-

σθηση απώλειας του ελέγχου, η οποία, με τη σειρά της, σχετίζεται με συναισθήματα, όπως η οργή, η ντροπή, η θλίψη, το άγχος και ο φόβος. Αντίστοιχα, όσο πιο κεντρικής σημασίας είναι για ένα πρόσωπο η ανάγκη ελέγχου, τόσο πιο έντονα βιώνει αυτά τα συναισθήματα. Οι πραγματικές επιπτώσεις της κρίσης λοιπόν, σχετίζονται με το πόσο παθολογικές είναι οι άμυνες που έχουν μάθει να αναπτύσσουν τα άτομα απέναντι σε αυτά τα συναισθήματα.

δ) Η κρίση ανατρέπει σίγουρα τους δείκτες ποιότητας ζωής και κυρίως τους δείκτες της υποκειμενικής αίσθησης ευτυχίας. Ξέρουμε όμως ότι αυτοί οι δείκτες σχετίζονται πολύ με τη συμμετοχή των ανθρώπων σε κοινωνικά δίκτυα και ομάδες. Σε κρίσιμες περιόδους τα άτομα κάνουν χρήση των κοινωνικών δικτύων, προκειμένου να αντλήσουν συναισθηματική στήριξη ή χρήσιμες πληροφορίες, τείνουν δηλαδή σε υγιείς συμπεριφορές.

ε) Δεν είναι όλα τα κοινωνικά δίκτυα ικανά να στηρίξουν υγιείς σχέσεις. Ο λόγος βρίσκεται στις κοινωνικές διεργασίες, οι οποίες ευνοούν τη συλλογική παλινδρόμηση και αποδυναμώνουν τις προσωπικές δυνατότητες για διεργασίες πένθους.

στ) Η κρίση μπορεί να ιδωθεί ως μέρος της προσωπικής αφήγησης και της προσωπικής ταυτότητας, σαν ιστορία ζωής. Τότε, μπορεί κανείς να ανακαλύψει την προοδευτική της πλευρά.

ζ) Η ομαδική ανάλυση και οι μεσαίες και μεγάλες ομάδες δίνουν ένα υγιές παράδειγμα καλλιέργειας του αυθόρμητου συλλογικού θυμικού προς την προσωπική στάση υποκειμένου στην ζωή και το κοινωνικό γίνεσθαι (Αγγελόπουλος, 2012).

Η ψυχοδυναμική: Με τον όρο *κρίση* δηλώνεται ένας κλονισμός, ένας κλονισμός ατομικός ή κοινωνικός, ένα ρήγμα μιας κάποιας υφιστάμενης ισορροπίας στο άτομο ή και στην κοινότητα.

Στο κοινωνικό επίπεδο αναφερόμαστε συνήθως σε κρίση πολιτική, σε κρίση θεσμών και ομάδων, ενώ στο ατομικό επίπεδο θα ορίσουμε την κρίση ως

το βίωμα του υποκειμένου απέναντι σε εσωτερικές, αλλά και εξωτερικές διεγέρσεις τις οποίες οι συνήθεις αμυντικοί μηχανισμοί αδυνατούν να διαχειριστούν.

Μιλάμε συχνά για κρίσεις αναπτυξιακές, ωριμοποιητικές, που εκδηλώνονται στη διάρκεια της προσπάθειας του υποκειμένου να ενταχθεί στο κοινωνικό σύνολο, να βρει τη θέση του σε σχέση με τους άλλους όπως στην εφηβεία, αλλά και για κρίσεις που συνδέονται με καταστάσεις όπου οι απώλειες ή η ένταση βιολογικών ή κοινωνικών αλλαγών αποτελούν την αιτία απορρυθμίσεων του ατόμου και προκαλούν μια επίπονη ταλάντευση μεταξύ δυνάμεων που σπρώχνουν τον ψυχισμό προς την αταξία και το χάος και άλλων που προσπαθούν να συγκρατήσουν ή και να επαναφέρουν την ισορροπία.

Μια κρίση εξ ορισμού εμπλέκει κάτι το άγνωστο, το καινούργιο, σε όσα το άτομο (και η ομάδα) καλείται να αντιμετωπίσει, γι' αυτό και τρομάζει. Είτε αναφερόμαστε σε κοινωνική-οικονομική κρίση, είτε σε ψυχική-σωματική θα βρεθούμε αντιμέτωποι με διαδρομές που χαρακτηρίζονται από –έκδηλες ή λανθάνουσες– δυσκολίες και πιθανά ρήγματα στις συνέχειες, όρια που καταργούνται, σταθερές που μεταβάλλονται, συστήματα ελέγχου που αδρανοποιούνται, πρακτικές και μηχανισμοί που απέτυχαν. Έτσι, ο κόσμος γίνεται ένας αδιαφοροποίητος σωρός και στη σχέση με την πραγματικότητα επικρατεί η θέση «...ξέρω, αλλά συμπεριφέρομαι σαν να μην ξέρω» (Τσανίρα, 2015).

Ο προβληματισμός που επικρατεί για τη σημερινή κοινωνία είναι πολλαπλός. Μιλάμε για «διάρρηξη» της κοινωνίας των ατόμων, όπου το άτομο αναδιπλώνεται στον εαυτό του ως απόρροια του γεγονότος ότι οι δεσμοί του ανήκουν υποχωρούν ανεξάρτητα αν πρόκειται για ερωτικούς, φιλικούς, οικογενειακούς και κοινωνικούς δεσμούς. Κατά την Arend, μιλάμε για «αποξένωση», που είναι η μοναξιά του ανθρώπου, η κατάθλιψη, η ερήμωση, η απώλεια του εδάφους, του χώρου

και του χρόνου, η απώλεια των σχέσεων. Αναφέρεται συχνά η κατάσταση «αβεβαιότητας», που εκφράζεται στην απώλεια ενός ή περισσοτέρων δεδομένων, ασφαλειών (π.χ. εργασία) και η οποία δημιουργεί ανασφάλεια, ψυχική οδύνη, ρήξεις κοινωνικών δεσμών. Γιατί όμως τον σημερινό άνθρωπο τον καταδιώκει το αίσθημα κενού και μοναξιάς, η αβεβαιότητα; Υπάρχει πλέον η επικράτηση ενός νέου τύπου ανθρώπου που είναι λιγότερο πολίτης και περισσότερο καταναλωτής, ένας άνθρωπος χωρίς συνοχή και βαρύτητα (Τσανίρα, 2015).

Κυριάρχησε η βία και η επιθετικότητα, η θριαμβευτική άρνηση περιορισμών και ορίων, η έντονη αναζήτηση της απόλαυσης, οι εξαρτήσεις, η πληθωρική παρουσία της εικόνας, η εργαλειοποίηση της γνώσης, η άρνηση της πραγματικότητας, της φθοράς και του θανάτου, η κυριαρχία της αλλοτρίωσης. Επικράτησε ο πολιτισμός του αστικού καταναλωτισμού και οδήγησε σε ρηχές επιφανειακές σχέσεις με εξοβελισμό της σκέψης. Ρόλοι ασαφείς και συγκεχυμένοι, υποτίμηση αξιών, αρχών, έλλειψη νοήματος, μαζικές επιλογές, ομοιομορφία συμπεριφορών, ξεφρενη δραστηριότητα, καθημερινότητα σε κλίμα συναισθηματικής ρηχότητας, υποβαθμίζοντας τις σχέσεις και την επικοινωνία με τους άλλους. Είναι σαφές άραγε σήμερα τι σημαίνει πολίτης, γονιός, παιδαγωγός, άνδρας-γυναίκα; (ό.π.)

Αντιλαμβάνεται κανείς την πληθώρα των ερωτημάτων που προκύπτουν, αλλά και την πολυπλοκότητα που τα χαρακτηρίζει, καθώς και τις προσπάθειες κατανόησης του τι συμβαίνει στον σύνολο κόσμο (Δύση και Ανατολή, Βορρά και Νότο) στις πρώτες δεκαετίες του 21ου αιώνα. Η κρίση των σύγχρονων κοινωνιών μπορεί να γίνει κατανοητή με βάση την κατάρρευση παλαιών αξιακών συστημάτων και την επικράτηση νέων τάσεων όπως ο άκρατος καταναλωτισμός, η αποφυγή της σκέψης, η άρνηση της φθοράς, της διαφοράς, της έλλειψης. Αποτέλεσμα

αυτών η μοναξιά, η αβεβαιότητα, η ανασφάλεια, η έλλειψη ικανοποίησης, σύγχυση πόλων και ταυτότητας (Τσανίρα, 2015).

Αυτό που γίνεται ξεκάθαρο και από τις δύο αυτές προσεγγίσεις είναι ότι η κρίση αποτελεί συνάμα μια στιγμή απώλειας ισχύος τόσο σε επίπεδο κοινωνίας όσο και σε ατομικό επίπεδο. Καταρρέουν δεδομένες κοινωνικές δομές και κοινωνικά status με τα οποία ζούσαμε μέχρι τώρα. Κι αυτό γίνεται αισθητό τόσο μέσα από τα αισθητά αδυναμίας και απώλειας του ελέγχου που τείνουν να στερεωθούν, όσο και μέσα από την οξεία συναίσθηση της αναξιοπιστίας των «δεδομένων» απαντήσεων και της απουσίας «γνωστών» λύσεων.

Επομένως, η στιγμή που ζούμε είναι μια στιγμή «ανοικτή» στην ανάδειξη και την καλλιέργεια του σθένους, και πάλι σε κοινωνικό και ατομικό επίπεδο. Πάνω σε αυτό το έδαφος θα ανθήσουν οι προσπάθειες υπέρβασης, που ήδη δοκιμάζονται εδώ κι εκεί. Αλλιώς, δεν γίνεται. Ό,τι μας βοηθάει να το συνειδητοποιήσουμε, λοιπόν, να το φιλοξενήσουμε εντός μας και να χαρτογραφήσουμε την πολυδαίδαλη χώρα του, είναι πολύτιμο.

Σύμφωνα με τη συστημική-διαλεκτική προσέγγιση και τον Prigogine, όλα τα συστήματα εμπεριέχουν υποσυστήματα που διαφοροποιούνται διαρκώς. Ορισμένες φορές, μία και μόνο αλλαγή, ή ένας συνδυασμός αλλαγών, μπορεί να έχει τέτοια δύναμη που είναι δυνατόν να διαλύσει την υπάρχουσα οργάνωση. Σε αυτή την επαναστατική στιγμή, που οι συγγραφείς αποκαλούν «μοναδική στιγμή», είναι σχεδόν αδύνατον να προκαθοριστεί εκ των προτέρων ποια κατεύθυνση θα πάρει η αλλαγή: αν δηλαδή το σύστημα θα διαλυθεί σε «χάος» ή θα μεταπηδήσει σε ένα καινούργιο, πιο διαφοροποιημένο, υψηλότερο επίπεδο «τάξης» ή οργάνωσης (Prigogine and Stengers, 1984).

Ο Πριγκοζίν υποστηρίζει σαφώς ότι η τάξη και η οργάνωση μπορούν να αναδυθούν «αυθόρμητα» μέσα από

την αταξία και το χάος, μέσα από μια διαδικασία «αυτο-οργάνωσης». Το γεγονός αυτό δείχνει ότι η πραγματικότητα δεν χαρακτηρίζεται από τάξη, σταθερότητα, στατικότητα και ισορροπία, αλλά από αστάθεια, αταξία, αλλαγή και εξέλιξη: γίνεσθαι. Έτσι, διαπιστώνουμε ότι το «σύστημα» της σημερινής πραγματικότητας είναι περισσότερο χαοτικό και απρόβλεπτο.

Από τη συστημική προσέγγιση, οικονομία και υγεία συνδέονται μέσω τριών τουλάχιστον μηχανισμών: α) η περικοπή των μισθών επιδεινώνει το βιοτικό επίπεδο, θέτοντας σε κίνδυνο την υγεία και αποκλείοντας την πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας για μεγαλύτερα τμήματα του πληθυσμού· β) η όξυνση της ανεργίας αυξάνει τη νοσηρότητα του πληθυσμού· και γ) η περιστολή των δημοσίων δαπανών για την υγεία μειώνει την ποσότητα και την ποιότητα των δημοσίων παροχών υγείας. Από την άποψη της μακροοικονομικής διαχείρισης, κομβική παράμετρος είναι η λιτότητα, καθώς οδηγεί σε «εκτίναξη της ανεργίας, διεύρυνση της εισοδηματικής ανισότητας, όξυνση του κοινωνικού αποκλεισμού και φαινόμενα που σχετίζονται αρνητικά τόσο με το επίπεδο υγείας (βιολογική, ψυχολογική και συναισθηματική φθορά των ατόμων), όσο και με το επίπεδο της υγειονομικής φροντίδας (συρρίκνωση των αναγκαίων υλικών και μη υλικών πόρων του συστήματος)» (Πετμεζίδου και Παπαναστασίου, 2015).

Συνεπώς, η περικοπή των μισθών, η όξυνση της ανεργίας και η περιστολή των δημοσίων δαπανών είναι οι τρεις βασικές δομικές παράμετροι που σχετίζονται άμεσα και ισχυρότερα με την υγεία. Ενδεικτική, εδώ, είναι πρόσφατη έρευνα για την ψυχική υγεία και τον προσδιορισμό της από την κοινωνικά-ταξική διαστρωμάτωση: η συσχέτιση της κακής ψυχικής υγείας με τις τάξεις των ανέργων, των αυτοαπασχολούμενων χωρίς ειδικευση και των ανειδίκευτων, καθώς και με το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και την άσχημη οικονομική κατάσταση είναι παραπάνω από

εύγλωττη. Η στρατηγική της εξατομίκευσης καθίσταται κυρίαρχη· με άλλα λόγια, είναι το άτομο που καλείται πια να διαχειριστεί τη διακινδύνευση και την ευαλωτότητα με προσωπικά μέσα, σε ένα γενικότερο περιβάλλον «ξηλώματος» του κοινωνικού κράτους... Επίσης, η κακή συντροφική σχέση και η έντονη γονεϊκή και οικονομική πίεση αποτελούν τα ισχυρότερα στοιχεία πρόβλεψης της κακής ψυχικής υγείας. Πρόκειται για τη συγκυρία όπου το «τοπικό» και το «μερικό» της πολιτικής συμπίπτει με το «καθολικό» και το «γενικό» – δηλαδή το «συστημικό» (Ζήση, Σταλίδης και Μπένος, 2017).

Στα αποτελέσματα της παραπάνω έρευνας βρέθηκε ότι οι ασθενέστερες κοινωνικές τάξεις είναι σημαντικά πιο ευπρόσβλητες στο βίωμα χρόνιων δυσχερειών, ανεπιθύμητων γεγονότων ζωής και ψυχικής καταπόνησης συγκριτικά με τις προνομιούχες ομάδες των υψηλά ειδικευμένων μισθωτών. Ενώ στα συμπεράσματα τονίζεται με έμφαση ότι η όξυνση των ταξικών αντιθέσεων στην ψυχική υγεία κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης υποδεικνύει την ανάγκη εφαρμογής πολιτικών με βάση τις αρχές της κοινωνικής δικαιοσύνης και της κοινωνικής προστασίας των εργασιακών σχέσεων (Ζήση, Σταλίδης και Μπένος, 2017).

Η κυρίαρχη αντίληψη για την υγεία και οι συνοδευτικές πολιτικές υγείας, ακόμη και σήμερα, αντιμετωπίζουν την υγεία, κυρίως, ως ζήτημα ατομικής ευθύνης και ως καταναλωτικό αγαθό, η πρόσβαση στο οποίο και η κατανάλωση του οποίου καθορίζονται από ατομικές επιλογές και όχι, όπως θα έπρεπε, ως ζήτημα συλλογικής ευθύνης και κοινωνικό δικαίωμα.

Με βάση την αντίληψη αυτή, υποβαθμίζεται ή και αγνοείται παντελώς η επίδραση των κοινωνικών, οικονομικών και περιβαλλοντικών συνθηκών στην υγεία. Πρόκειται για την επικρατούσα θεώρηση του βιοϊατρικού υποδείγματος στην υγεία (Μπένος και Κούτης, 2017).

Μια ενδιαφέρουσα κριτική των επικρατούντων μοντέλων επιστημονι-

κής έρευνας επιχειρεί βασιζόμενος στην κρίση του Husserl και ο Thomas Luckmann, στο άρθρο του «Φιλοσοφία, κοινωνικές επιστήμες και καθημερινή ζωή». Στο κείμενο αυτό ο Luckmann επεκτείνει την οπτική της κρίσης έτσι ώστε να συμπεριλάβει τις κοινωνικές επιστήμες, ισχυριζόμενος ότι οι τελευταίες παραμένουν προσδεμένες στο «παράδειγμα» της γαλιλαϊκής επιστήμης (όρος που αναφέρεται στην γενικότερη ανάπτυξη της σύγχρονης επιστήμης από το 16ο έως και το 19ο αιώνα). Ο Luckmann υποστηρίζει ότι οι κοινωνικές επιστήμες είναι δέσμιες αυτού του κοσμολογικού μοντέλου της επιστήμης, το οποίο «μαθηματικοποιεί» τον κόσμο χωρίς ωστόσο να προσφέρει μια ξεκάθαρη θέση στον άνθρωπο εντός του. Με άλλα λόγια, υποστηρίζει ότι, σε αντίθεση με τις μυθικές και θρησκευτικές κοσμολογίες, το επιστημονικό κοσμολογικό εγχείρημα δεν εκποτίζει μόνο τον θεό μέσω της απομάγευσής του κόσμου, όπως αποκάλεσε τη διαδικασία εξορθολογισμού της Δύσης ο Weber, αλλά και τον ίδιο τον άνθρωπο, ο οποίος αδυνατεί να βρει τη «θέση» του εντός ενός μαθηματικοποιημένου πλέον σύμπαντος.

Αυτή ακριβώς η κοσμολογία έχει ασκήσει διττή επιρροή στις κοινωνικές επιστήμες, σύμφωνα πάντοτε με τον Thomas Luckmann, κυρίως διαμέσου της μεθοδολογίας τους που χαρακτηρίζεται ως «τέκνο της φυσικής επιστήμης του Γαλιλαίου». Αφενός τις επηρέασε άμεσα μέσω της άκριτης αποδοχής του μοντέλου των φυσικών επιστημών ως κατάλληλου και για τις κοινωνικές επιστήμες, μιας τάσης που εκδηλώθηκε ιστορικά από τις διάφορες σχολές του θετικισμού. Αφετέρου ασκήσε μια έμμεση επιρροή, μέσω της απόρριψης του θετικιστικού μοντέλου της επιστήμης και της αναζήτησης της ιδιαιτερότητας των κοινωνικών επιστημών στη μοναδικότητα των κοινωνικο-ιστορικών φαινομένων και στη στροφή των επιστημών αυτών στην περιοχή του νοήματος. Χαρακτηριστική είναι

από την άποψη αυτή η νεοκαντιανής έμπνευσης διάκριση μεταξύ νομοθετικών και ιδεογραφικών επιστημών. Παρά τη φαινομενική αντίθεσή τους, αμφότερες οι στάσεις αυτές υιοθετούν, σύμφωνα με τον συγγραφέα, μια βασική –αλλά απαράδεκτη– υπόθεση του επιστημονικού κοσμολογικού μοντέλου: τον ριζικό δηλαδή διαχωρισμό μεταξύ του φυσικού και του κοινωνικού κόσμου (Luckmann, 1973/1978: 226-229).

Μέρος του βολέματος και των αντιστάσεων του ανθρώπου οφείλεται στον τρόπο με τον οποίο έχει μάθει να δομεί τον εαυτό του και τον κόσμο, δηλαδή μονοδιάστατα, γραμμικά και χωρίς εναλλακτικές λύσεις και διεξόδους.

Η συστημική-διαλεκτική προσέγγιση πιστεύει ότι οι άνθρωποι δεν μπορούν να αναπτυχθούν σε ένα κλειστό σύστημα και το μόνο που καταφέρνουν είναι η απλή και συνήθης επιβίωση. Τα συστήματα (ανοικτά και κλειστά) αναπτύσσονται με βάση σύνολα πεποιθήσεων (Satir, 1964' 1989). Ένα ανοικτό σύστημα επιτρέπει στο άτομο να εκφράσει τις ελπίδες, τους φόβους, την αγάπη, το θυμό, τις μταιιώσεις και τα λάθη του, και να νοιώθει αποδεκτό. Με άλλα λόγια, στο ανοικτό σύστημα μπορεί να εκφραστεί με εντιμότητα ό,τι χαρακτηρίζει την ανθρώπινη φύση, χωρίς το άτομο να φοβάται την απόρριψη ή τη γελοιοποίησή. Συνεπώς, ο άνθρωπος μέσα στη σχέση αποκτά αυτονομία, αυτοαποδοχή, ανακαλύπτει κι αναλαμβάνει την ευθύνη να αποφασίσει ποιος θέλει να είναι (Laing, 1975).

Σε έναν κόσμο όπου «η ζωή μετατρέπεται σε αφαίρεση και οι πόλεις σε σκιές» (Castells, 1983: 423), τα μικρά δίκτυα αλληλεγγύης που γεννιούνται στις πόλεις αποτελούν ακόμα μια ελπίδα, μια ρωγή που φαίνεται ως ατέλεια, η οποία όμως μπορεί εν δυνάμει να προκαλέσει την αλλαγή. Στη διαμόρφωση δηλαδή πρότασης για έναν άλλο τρόπο ζωής που εν δυνάμει ψάχνει τη διέξοδό του σε ένα άλλο κοινωνικό σύστημα.

Το νέο παράδειγμα

Ακόμα έχουμε τη λέξη «ελευθερία» για την οποία το *Ετυμολογικόν Μέγα* διατείνεται «παρά το ελεύθειν όπου ερά» = το να πηγαίνει κανείς όπου αγαπά... Άρα, βάσει της ίδιας της λέξης, ελεύθεροι είμαστε όταν έχουμε τη δυνατότητα να πάμε όπου αγαπάμε. Το ερώτημα όμως είναι αν όντως πηγαίνουμε εκεί που αγαπάμε;

Ζούμε σε μία εποχή που και η δημιουργικότητα περνάει κρίση. Τι γίνονται τα συναισθήματα που καταπνίγουμε; Πού πηγαίνουν οι ανάγκες μας που καταπιέζουμε; Τι συμβαίνει στα θέλω μας που δεν τολμάμε να εκφράσουμε; Κι αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στη γραμμική εκπαίδευση και στην ιδιαίτερη έμφαση που έχει δοθεί από τον θετικισμό στο θέμα του «ταλέντου» και των σκληρών δεξιοτήτων (*hard skills*), ενώ αυτό που χρειαζόμαστε πρωτίστως είναι η καλλιέργεια των ήπιων δεξιοτήτων (*soft skills*) όπως θέληση για ανάπτυξη, δημιουργικότητα, επικοινωνία, συνεργατική ομάδα, λήψη αποφάσεων κ.ά.

Όμως, σήμερα, περισσότερο από ποτέ, χρειάζεται να είμαστε «δυνατοί» και σε ήπιες δεξιότητες, οι οποίες θα μας επιτρέπουν να αγγίζουμε υψηλότερα επίπεδα συνειδητοποίησης του ποιοι είμαστε, υψηλότερα επίπεδα συναισθηματικής νοημοσύνης, δημιουργικότητας και αποτελεσματικής επικοινωνίας. Γιατί οι ήπιες δεξιότητες είναι αυτές που θα μας επιτρέψουν να συνεργαζόμαστε αρμονικά με τους συνανθρώπους μας, να μοιραζόμαστε και να αξιοποιούμε δημιουργικά τη συλλογική γνώση.

Η ενοποίηση ικανοτήτων και γνώσεων, η διεπιστημονικότητα σε συνδυασμό με το υψηλό επίπεδο ήπιων δεξιοτήτων είναι ο εναλλακτικός τρόπος για να δημιουργηθούν δυνατές, ευέλικτες ομάδες, με ανθρώπους που είναι ηγέτες του εαυτού τους και μπορούν να λειτουργούν οριζόντια. Αυτό πρακτικά σημαίνει για τους οργανισμούς να γίνουν ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ ΧΕΙΡΑΦΕΤΗΣΗΣ ΚΑΙ ΜΑΘΗΣΗΣ

και για τους ανθρώπους μαθητές ζωής.

Έχουμε συνεπώς μια μετάβαση από το άκαμπτο και σκληρό στο ήπιο και ευέλικτο παράδειγμα. Το παράδοξο είναι ότι η κυριαρχία του δογματικού και άκαμπτου μοντέλου δεν επιτρέπει την ανάδυση των λεπτών και ευαίσθητων δυνάμεων του εργαζόμενου ανθρώπου και των ομάδων του.

Τα περισσότερα σύγχρονα πλαίσια ζωής (ιδιαίτερα στους χώρους εργασίας και παραγωγής) λειτουργούν κάτω από τις προτάσεις του κατακερματισμού και του διαχωρισμού (διαίρεσης), του εσωτερικού ανταγωνισμού και της σύγκρουσης, του ατομικισμού και των εξωτερικών πιέσεων για επίτευξη ανταμοιβών και εκπληρώσεων. Η συμβατική μηχανιστική και αναγωγική προσέγγιση της διάσπασης ενδιαφέρεται κυρίως για την κυριαρχία και τον έλεγχο πάνω στους ανθρώπους, τα άκαμπτα ιεραρχικά όρια, την ανταπόκριση προς την υψηλή αυθεντία και την προσφορά με ανταμοιβή.

Αντίθετα, μια συνθετική-ενοποιητική προσέγγιση προσφέρει ζωή στις ευαίσθητες δυνάμεις, μέσα από τις οποίες το κάθε πρόσωπο μπορεί να γίνει η βάση για την από κοινού και συλλογική ανάπτυξη και το μετασχηματισμό. Αφορά το συνδέεσθαι, τις κοινές σχέσεις, το μοίρασμα, τη δημιουργία ανθρώπινων σχέσεων. Σημαίνει συμμετοχή με τους άλλους στο κοινό έργο, το σεβασμό των ορίων, το μοίρασμα της πληροφορίας και μια βαθιά αίσθηση ενότητας. Διαμέσου της συνθετικής-ενοποιητικής προσέγγισης, η ανάπτυξη κοινών στόχων και σκοπού, το όραμα και οι εκβάσεις, ένα ολόκληρο σύνολο από προσωπικές δυνάμεις και δυνατότητες ξεμπλοκάρεται και ξεκλειδώνεται.

Οι δυνάμεις αυτές φέρουν στο πλαίσιο την προσωπική και συλλογική δημιουργικότητα της πνευματικότητας, τη χρησιμότητα του σκοπού από το κοινό όραμα, τον ενθουσιασμό της καρδιάς, την κατάργηση των παλιών γραμμικών δυναμικών από το θάρρος, την ικανότητα να επηρεάζεις και να διακρίνεις,

μέσω της επικοινωνίας και την αξία της εμπιστοσύνης και προσφοράς, που σχετίζονται με την ακεραιότητα και εντιμότητα. Όταν αυτές οι λεπτές και ευαίσθητες δυνάμεις μπορέσουν να αναδυθούν στο εργασιακό πλαίσιο, τότε η αλλαγή, ο μετασχηματισμός με φυσικό τρόπο ρέει και υλοποιείται. Αυτό σημαίνει ότι κάθε άνθρωπος με καθημερινή προσπάθεια και θέληση μπορεί να γίνει πρόσωπο (δηλαδή ενεργό υποκείμενο) και να αναπτύξει τη δεινότητα εξωτερικής έκφρασης και να κατακτήσει ένα υψηλότερο σκαλοπάτι στο βήθρο της κοινωνικο-συναισθηματικής νοημοσύνης. Αρκεί να στρέψει την πλάτη προς τον εγωκεντρισμό και τον εγωισμό, προς την ηθική παρακμή και την απαξίωση που προσπαθούν να του επιβληθούν σήμερα, αρκεί να αντισταθεί στο ρεύμα που τείνει να τον παρασύρει, αρκεί να σταθεί όρθιος και να κοιτάξει ψηλά προς τα ανώτερα επίπεδα, δικαιώνοντας τον πραγματικό προορισμό του και το όνομά του.

Η συστημική-διαλεκτική προσέγγιση πρεσβεύει ότι οι ώριμοι και βαθιά ικανοποιημένοι άνθρωποι αντιστέκονται στη μονότονη και ανιαρή εργασία, δεν ανέχονται τις αντιδημοκρατικές και αυταρχικές δομές εξουσίας και δεν επιθυμούν την αντιπροσώπευσή τους από άλλους.

Έτσι, απαιτείται να έρθουμε σε επαφή με τη σύγχρονη εμπειρία και τη θεωρητική αναζήτηση που θα ξεπερνά ή θα συμπληρώνει τις υπάρχουσες προσεγγίσεις, με στόχο, μέσα από μια απόπειρα διεπιστημονικής προσέγγισης, να παραχθεί ένας γόνιμος και κριτικός προβληματισμός. Ο στόχος μας δηλαδή είναι να δημιουργήσουμε μια νέα πρακτική, που θα ανακεφαλαιώσει τον πλούτο των γνώσεων και η οποία θα μπορούσε εν δυνάμει να είναι συνεχώς «υπό κατασκευή» και κατ' επέκταση «ζωντανή», επίκαιρη και δυναμική. Αυτή είναι και η θέση μιας διαλεκτικής και συνεργατικής πρακτικής στο πλαίσιο την ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών.

Συνεπώς, η διάκριση ατομικού-κοινωνικού και η αντιπαράθεση (πολεμι-

κή ή επιστημονική) ατόμου-κοινωνίας είναι επιστημολογικά εσφαλμένη. Αντιδρά στην ατομικιστική εξήγηση της ατομικής δράσης ως ανώτατης εξηγητικής αρχής και γενικά στον μεθοδολογικό ατομικισμό. Αυτές οι αντιδιαστολές θέλουν να υποβάλουν μια διχοτομική εικόνα, σαν να είχαμε ένα άτομο στη μία όχθη και μια κοινωνία στην άλλη όχθη του ίδιου ποταμού... Το άτομο δεν υπάρχει μαζί με την κοινωνία, αλλά μέσα στην κοινωνία.

Χρειαζόμαστε λοιπόν νέο σχέδιο πολιτικής που να υπερασπίζεται και να διεκδικεί:

Συστημική, ολιστική θεώρηση της πραγματικότητας και συνειδητοποίηση της αλληλεξάρτησης σε όλα τα επίπεδα, σώματος-νου, σκέψης-δράσης, ατόμου-κοινωνίας, κοινωνίας και περιβάλλοντος.

Ευρεία αντίληψη του ανθρώπου, που αναγνωρίζεται ως φυσική, συναισθηματική, γνωστική και πνευματική οντότητα, σύμφωνα και με τη βαθιά ψυχολογία, την υπαρξιακή-ανθρωπιστική ψυχολογία και την ανθρωπολογική, κοινωνιολογική προσέγγιση.

Αυτογνωσία και αυτοαποδοχή ως βάση για μια σχέση ώριμη και δημιουργική με τον πλησίον.

Άνοιγμα στο διάλογο και στη συνάντηση με το διαφορετικό μέσω της επεξεργασίας αποτελεσματικών στρατηγικών συνύπαρξης και της συνέργειας.

Συνειδητοποίηση των κοινωνικών, οικονομικών, πνευματικών και περιβαλλοντικών επιπτώσεων των καταναλωτικών επιλογών και του τρόπου ζωής.

Εμπιστοσύνη στο δυναμικό της ανάπτυξης και της αυτοπραγμάτωσης του ανθρώπου (ως πρόσωπο και μέλος ομάδας) και στη βασική του ελευθερία, δημιουργικότητα και υπευθυνότητα.

Ικανότητα επικοινωνίας και συναισθηματικής κατανόησης σε όλα τα επίπεδα, ευαισθησία προς το φυσικό περιβάλλον ως εγγενώς ζωντανό και άξιο σεβασμού.

Ελεύθερη και ανεξάρτητη κριτική σκέψη, ικανή να αναγνωρίζει τη χειραγώγηση των μέσων ενημέρωσης και να

μην παρασύρεται παθητικά από γενικεύσεις και συνθηματολογίες.

Προσοχή έναντι των άλλων πολιτισμών, μέσα από το χώρο και το χρόνο, χωρίς αποκλεισμούς ή προκαταλήψεις (Λεκουρίτης, 2015).

«Εκείνο που έχουν να αντιπαρατάξουν οι καταπιεσμένοι είναι η αντιπληροφόρηση και η συλλογική δράση. Το κλίμα του φόβου και της ανασφάλειας μπορεί να σπάσει μέσα στον πολιτικό ακτιβισμό, τη συλλογική δράση κοινωνικής αλληλεγγύης, την οργάνωση της ανατρεπτικής πράξης. Σ' αυτούς τους τόπους όπου το Εγώ γίνεται Εμείς μετασχηματίζονται και τα συναισθήματα των ανθρώπων. Γιατί τα συναισθήματα,

όπως λέει ο Lev Vygotsky, δεν αποτελούν ιδιότητες του ατόμου. Εμφανίζονται στην αλληλεπίδραση μεταξύ των υποκειμένων. Έχουν εξαρχική σχεσιακό, κοινωνικό χαρακτήρα. Μέσα στη συλλογική δράση, λοιπόν, αλλάζει όχι μόνο η συνείδηση αλλά και τα συναισθήματα των ανθρώπων. Οι αγώνες αυτοί δημιουργούν τους όρους για τη μεταμόρφωση των «από κάτω» από παθητικούς θεατές σε ενεργητικούς συντελεστές των αγώνων, σε κοινωνικά υποκειμένα, ικανά να αντισταθούν στις απόπειρες θυματοποίησης κοινωνικών ομάδων και μετατροπής τους σε αποδιοπομπαίους τράγους και εξιλαστήρια θύματα της κρίσης» (Μάτσα, 2015). **T**

b

Αγγελόπουλος, Α. (2012), «Κρίση και ψυχικές παθολογίες: Μία ομαδικό-αναλυτική προσέγγιση», ομιλία στον Ελληνικό Οργανισμό Ψυχοθεραπείας & Παιδείας στην Ομαδική Ανάλυση (21 Μαΐου).

Βασιλείου, Γ. & Β. (1975), «Εισαγωγικά στοιχεία επάνω στις κοινωνικοεκπαιδευτικές εφαρμογές που έχουν οι τεχνικές ομάδες», *Σειρά Επικοινωνιών ΑΚΜΑ*, 132, *Τεχνική Έκθεση XVIII*, Αθηνναϊκό Κέντρο Μελέτης του Ανθρώπου, Αθήνα.

Βασιλείου, Γ. (1987), «Ο άνθρωπος ως σύστημα: Μια παρουσίαση για τον παιδοψυχίατρο» στο Ι. Τσιάντης & Σ. Μανωλόπουλος (επιμ.), *Σύγχρονα θέματα παιδοψυχιατρικής* (σ. 261-273), τόμ. 1, μερ. 3, Αθήνα, Καστανιώτης.

Castells, M. (1983), *The City and the Grassroots: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements*, London, Edward Arnold Pub. Ltd.

Ζήση, Σταλίδης και Μπένος (2017), «Κοινωνικά τάξη και ψυχική υγεία. Εμπειρικά ευρήματα μιας συγκριτικής μελέτης», στο <http://www.mednet.gr>

Κάπρα, Φ. (1984). *Η κρίσιμη καμπή: Επιστήμη, κοινωνία και απαρχή ενός νέου πολιτισμού*, Μάριος Βερέτας (μτφ.), Αθήνα, εκδ. Ωρόρα.

Κοσμίδου-Hardy X. (2008), «Για την συμβουλευτική και τον Σχολικό Επαγγελματικό Προσανατολισμό», σημειώσεις θεωρητικού υλικού σεμιναρίου SOS-Προσανατολισμός, Αθήνα.

Kuhn, T. (x.x.), *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*, Γεωργακόπουλος, Γ. και Κάλφας, Β. (μτφρ), Κάλφας, Β (επιμ.), Αθήνα, Σύγχρονα Θέματα-Επιστημολογία.

Laing, R. D. (1975), *Δικασμένος εαυτός*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα.

Λεκουρίτης, Γ. (2015), «Νέο σχέδιο πολιτικής για την πρόληψη των εξαρτήσεων. Η ανάγκη ενός νέου παραδείγματος», άρθρο στο: <http://prolipsisworkers.blogspot.gr/2015/06/> και στον *Δρόμο της Αριστεράς*.

Luckmann, T. (1973/1978), «Philosophy, Social Sciences and Everyday life», στο Thomas Luckmann (ed.), *Phenomenology and Sociology*, New York, Penguin Books, σ. 217- 256.

Manturana, H., Varela, F. (1992), *Το δέντρο της γνώσης*, εκδ. Κάτοπτρο.

Μάτσα, Κ. (2015), *Ο μηχανισμός δημιουργίας αποδιοπομπαίων τράγων, οι πρόσφυγες και οι μετανάστες*, στο <http://eek.gr/index.php/theory/3428>

Μπένος, Α., Κούτσης Α. (2017), «Πρόλογος» στο βιβλίο του Τζέφρου Ρόουζ, *Η στρατηγική*

της προληπτικής ιατρικής, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Τράπεζας της Ελλάδος, σ. 9-14 (προσβάσιμο και στο <http://rednotebook.gr/2017/03-17/>).

Παπαναστασίου, Στ., Πετμεζίδου, Μ. (2015), «Οικονομική κρίση, λιτότητα και ανισότητες στην υγεία: Πολιτικές επιλογές και προσεγγίσεις στο ζήτημα της ανισότητας», στο ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, *Υγεία και μακροχρόνια φροντίδα*, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων στην Ελλάδα, (Οκτώβριος).

Prigogine, I. & Stengers, I. (1984), *Τάξη μέσα από το χάος. Ο νέος διάλογος του Ανθρώπου με την Φύση*, Αθήνα, Κέδρος, σ. 28.

Satir, V. (1989), *Πλάθοντας ανθρώπους*, Αθήνα, Κέδρος.

Σχίζα, Κ. (2006), «Η Συστημική Σκέψη στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση», εισήγηση στο 2ο Συνέδριο Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Αθήνα (15-17 Δεκεμβρίου).

Toffler, A. (1984), «Επιστήμη και αλλαγή», εισαγωγικά στο Prigogine, I. & Stengers, I., *Τάξη μέσα από το χάος*, Αθήνα, Κέδρος.

Τσανίρα, Ε. (2015), «Τα πολλαπλά πρόσωπα της κρίσης», *Συστημική Ψυχοθεραπεία*, τεύχ. 7, στο <http://www.hestafta.org/> (Νοέμβριος 2015).